

Bir Kurum olarak Çeviri¹

Theo Hermans

(çev.Mine Yazıcı)²

Aşağıdaki durumun gerçek olduğunu var sayalım. Kendimizi bir anda Prag'da Charles Üniversitesinde dopdolu bir konferans salonunda buluyoruz. Bir köşede bir kuş yuvası-niye olmasın ki. İçinde de bir saka kuşu yaşıyor. Kuşları hepimiz biliriz, birisi yuvayı terk ederken, işte tam da yapacağı gibi bunu açıkça görür ve biliriz; evet bu kuşkusuz bir saka kuşu. Önce etrafı dikizler sonra havalanıp salonun bir ucundan öbürüne uçar. Sonra aniden tam da gözümüzün önünde bir anda havada patlar.

Bu da nereden çıktı şimdi? Sıradan bir saka kuşu neden böyle patlasın ki? Biz buna nasıl tepki gösteririz? Elimizin altındaki seçeneklere şöyle bir göz atalım. Gördüğümüzden kuşku duyabiliriz. Acaba kusur gözlerimizde mi? Yoksa hayal mi görüyoruz? Ama bu olamaz. Her şey yolunda, hepimiz hem ayık, hem de uyanığız. Belki birisi vurdu ama kurusıkı tabanca sesi de duyulmadı. Kuşu dikkatle izliyorduk, bir anda kendi kendine patladı. Belki bu bir saka kuşu olmayabilir. Ama en azından gerçek bir kuş olduğundan emin olacak kadar bilgimiz varsa, kuşun Latince adı *carduelis* olan saka kuşu olduğundan da emin olabiliriz. Belki de, örneğin, şimdiye kadar bilinmeyen Latince kendi kendine patlayan anlamına gelen *carduelis auto-explodense* adlı saka kuşunun bir alt türü de olabilir. Ya da belki bütün olayı unutup, UFO gibi açıklanamayan olaylar sınıfına da koyabiliriz; böyle bir konuda yargıda bulunmaktan çekinip durumun olduğu gibi kanıksanmasını da bekleyebiliriz.

Durumu tekrar gözden geçirecek olursak biz konuya hepten sıradan sayılmasa da oldukça doğrudan girdik, sonra bir anda umulmadık bir durum ortaya çıktı. Bizim sorunumuz konuya nasıl devam edeceğimiz, ya da durumu nasıl normale dönüştüreceğimiz veya bu anormal durumla nasıl yüzleşeceğimiz, ya da dünyamızın dengesini bozup onu aniden tehdit eden belirsizliği nasıl ortadan kaldıracığımız.

Devam etmeden önce bir konuyu özellikle vurgulamak isterim, o da bu saka kuşunun benim icadım olmadığı. J. L. Austin'in *Philosophical Papers* adlı seçkisinde yer alan "Other Minds" adlı yazısında bu kuşun yaşadığı ve patladığı anlatılır. Austin'in yazısı beraberinde bir sürü ilginç soruya da getirir; başka birinin aklından neler geçtiğini nasıl anlarız, ayrıca birisinin bir şeyin "gerçek" olduğunu söylemesi ne anlama gelir. Gerçi burada Austin'in felsefi uçukluğunu devam ettirmeye gerek yok, ben ayakları daha yere basan konularla ilgileniyorum. Benim esas ilgi konum patlayan saka kuşu gibi umulmadık bir durumla karşılaşılması ve bunu yanlış görmediğimizden emin olmamız durumunda iki şekilde tepkide bulunma eğiliminde bulunmamız:

1. Esnek davranıp, dünyanın zihnimize yer alan resmini, gözlemlediğimiz bu görgül gerçekliğe uydurmak, örneğin saka kuşunun bir yeni alt türü bulunduğu gözleminde bulunmak; ya da
2. Anormalliği göz ardı edip dünya görüşümüzü olduğu gibi koruyup, sözkonusu durumun yarattığı çelişkiyi görmezden gelmek.

¹ **Hermans, Theo.** (1995). "Translation as Institution," Mary Snell-Hornby, Zuzana Jettmorava anud Klaus Kaindl (yay.) *Translation as intercultural communication: selected papers from the EST Congress* içinde. Prague, Amsterdam: Benjamins, ss. 3-20.

² Prof. Dr. Mine Yazıcı İstanbul Üniversitesi Çeviribilim Bölümü İngilizce Anabilim Dalı.

İlkinde öğrenme durumuna gireriz. Yeni durumu kanıksamaya kendimizi alıştırmaya çalışmamız değişikliğe uğrayanın “biz” olduğuna işaret eder. Başka bir deyişle, bu dünyaya ilişkin beklentilerimizle ilgili olduğu kadar onda ortaya çıkabilecek durumlarla ilgili olabilirlikler zincirine şu anda gözlemlediğimiz, belli ki sıra dışı durum karşısındaki olasılığı da katmamızdır. İkinci durumda ise, deneyimden edindiğimiz bilgiyi reddederiz. Sanki böyle bir durum hiç meydana gelmemiştir, bırakın böyle kalsın. En fazlasıyla böyle bir durumun sadece bir kez meydana geldiğini kabul ederiz. Geçştirip, tekrar olmamasını dileriz. Bu bizim inançlarımıza sarılıp, gerçeklere rağmen yaşamımızı geçmişte olduğu gibi sürdürmemize olanak sağlar, sonradan, aslında olmaması gerektiğine karar verdiğimiz duruma karşın.

Bu her iki durumda beklenmedik ya da umulmadık bir durumla başa çıkma yollarıdır. Daha da kesin bir dille, bu dünyanın bizim umduğumuza uygun davranmadığı ya da bizi hayal kırıklığına uğrattığı durumlarda ne şekilde tepkide bulunduğumuzu gösterir. Şimdi aslında bu durum Alman sosyolog Niklas Luhmann'ın da işaret ettiği gibi, gerçekte dünyada her an her şeyin olabileceğini bildiğimizden ötürü, iyisi mi hayallerimizin her an yıkılabileceğine hazır olup el altında buna uygun bir tepkinin bulunmasıdır. İşte her iki davranış şekli budur. Gündelik yaşamda her an hayallerimiz yıkıldığından bu şekilde bir tepki mekanizmasının ister büyük, ister küçük ölçekte olsun işlemesine biz alışığız.

İlk tutum uyum sağlama, öğrenmeyle ilgili olanı *bilişsel beklentilerle* ilgili alana girer. Bu dünyaya ilişkin hipotezlerimizi sürekli gözden geçirip yeniden kurmaya çalışmamızı ilgilendiren bir tutumdur. Birtakım şeylerle ilgili planlarımız dünyaya ters düşüyorsa planımızı değiştirmemizdir. Bu beklenti şekli bilim dünyasına eğilim gösterir. Ötekisi ise öğrenmeye karşı *normatif beklentiye* denk düşer. Bu daha kalıcı olduğu için bize rahatlık verir. Hayal kırıklıklarına, anormal durumlara, umulmadık itaatsizliklere gerçekten dokunmaması açısından da “gerçeklere karşın kararlılığını” kaybetmez. Dahası hayal kırıklığının ardından geçerliliğini üstüne basa basa ve açıkça yeniden onaylar. Bu beklenti şekli, bildiğimiz üzere, her gün işlenen suçlara karşı sağlamlığından ödün vermeyen “yasaya” yönelir (Luhmann 1984:436)

Şimdi gelelim çeviriye. Diyelim ki keyifli keyifli bir çeviriyi okuyorduk ve birden çevirinin doğasına aykırı, beklentilerimizin tamamıyla dışında büyük bir tuhafliğa ya da kesinlikle kabul edilemeyecek bir duruma rast geldik, peki o zaman ne olur?

Dürüst olacak olursak, biz hepimiz buna ne şekilde tepki vereceğimizi çok iyi biliriz. “Yanlış”, “kabul edilemez cinsten” deriz. “Buna çeviri mi denir” deriz-bu şekilde ben buna “çeviri” demem, bundan böyle çeviri değildir, çeviriyi bilen herkes de kesin benimle aynı fikirdedir; daha da kararlı bir biçimde ileri gitmek istersek, metin üzerinde kırmızı kalemle çalışır, yayıncıya yazar, ya da çeviri ajansına telefon etmeye kalkırız.

Bunu yaparken de herkesin tanıyıp onayladığı çeviri kategorisine de başvurarak gerçekte çevirinin ne olup ne olmadığı konusunda kendimize yakın geleni, bundan böyle de *söz konusu* çevirinin geçerli bir çeviri sayılabilmesi için hem kavramsal açıdan hem de uygulama açısından bize denk düşeni destekler ve yeniden onaylamış oluruz. Bu anlamda çevirinin gerçekten sosyal bir olgu, çeviri işleminin de ufak tefek farklarla kültür ve dilimizde tanışık olduğumuz bir davranış şekli olduğunu hepimiz kabul ederiz. Çeviri terimi sözlüklerde yer almıştır, üstelik çeviri denilen profesyonel etkinlikler, çevirmenleri temsil eden örgütler, çeviri eğitimiyle ilgili kurumlar da söz konusudur. Çeviriden kurum olarak söz ederken işte çevirinin bu “toplumu ilgilendiren yönü”nü kastediyorum.

Bu söylediklerimde yeni bir şey yok. Bununla birlikte ilk aşamada vurgulamak istediğim, bir kurum olarak çevirinin, içinde bilişsel ve normatif öğeleri barındıran beklentilerle çevrili olduğudur; ikinci olarak ise, bunun ötesinde söz konusu beklentilerin, tam da Niklas Luhmann'ın beklentilerin sosyal sistemlerin yapısını oluşturduğu şeklindeki düşüncesine denk düşecek şekilde, çevirinin "alanının", "sahasının" ya da "dizgesinin" yapısını oluşturduğudur (1984: 377); üçüncü olarak ise, madem ki, çeviriyle uğraşıyoruz, o zaman konu görüldüğünden çok daha karmaşıktır.

Konuya Luhmann'a geri dönerek başlayalım. Niçin Luhmann. Niklas Luhmann toplumbilimcidir. Modern sistem kuramındaki kavramları çeviri dışında eğitim, din, siyaset, hukuk, yakın insan ilişkileri alanı ve her şeye uygulamıştır. Anmaya değer eseri *Social Systems* (Soziale Systeme, 1984; İngilizce çeviri 1993), ne şaheser bir eserdir; geniş, soyut, kuramsal, üstüne üstlük ürkütücü. Ne var ki burada sorun, çeviriyi kişilerarası iletişim, bir sosyal davranış şekli ya da kurum olarak anlamak istiyorsak, Luhmann'a –ya da bu konuda Pierre Bourdieu gibi birine- bakmak kötü bir fikir sayılmaz. Kuşkusuz bu çeviribilim diye adlandırılan alanın Babil kulesini andıran söyleminde bir kimsenin durduğu yere ve hangi yöne gitmek istediğine bağlıdır. Ben sadece kendi adıma konuşabilirim. Benim ele aldığım konu öncelikle uygulamaya dayanmayan, çeviriyi tarihselleştirmeye ve onunla ilgili düşüncelerin de sosyo-kültürel çevreyle ilişkilerini kurmaya duyulan ilgi olduğu kadar çevirmenlerin bir durum karşısında niçin böyle davrandığını ya da başka seçenekler varken, niçin belli seçenekleri tercih ettikleri konularına karşı duyulan bir merak şeklinde tanımlanır. Bu açıdan bakıldığında Luhmann'ın eserine yeni esin kaynağı ve yeni bakış açıları kazandırması açısından birçok neden olmakla birlikte bunlardan özellikle seçilenler aşağıdakilerdir:

- Modern sistemler kuramını kullanmış olması; bir başka deyişle, kendi kendini üreten, düzenleyen, kendine göndermede bulunan kuramlar;
- Bu kuramları sosyal, kültürel olduğu kadar tarihsel konulara da uygulaması;
- İletişim kavramını bana göre çok zengin bir şekilde kullanması;
- Beklentilerle ilgili görüşleri- yani normatif olduğu kadar bilişsel beklentileri de-sosyal sistemi inşa eden öğeler olarak ele alması.

Bir başka deyişle, bam teline basacak birçok konunun ve bundan öğrenilecek birçok dersin olması. Çeviri alanında önceden yapılmış olanları yadsımadığı gibi eskilere yeni bakış açıları kazandırması ve yeni başka, ilginç sorunları da ortaya atması açısından önemlidir.

Bu anlattıklarımın ardından, çeviri dünyasının yaklaşımına birkaç yeni dokunuş katabilmesi umuduyla Luhmann'ın yapıtının üç yönüne işaret edeceğim. İlki beklenti, norm ve kararlarla ilgili olacak. Bu şimdiye kadar biline geldik görüş açısına ne katacak dersiniz, o da karmaşık güç ilişkileri düzeninde çevirmenin aktif olarak karar vericiliğini vurgulaması. İkinci yönü ise, Luhmann'ın iletişim kavramını özellikle ele alacak olması. Bunun yöntemsel sonuçları olabileceği gibi, yine yeni olmamakla birlikte tarihsel araştırmamızın bir ölçüde odağını değiştirmeye, ya da en azından hatırlatmaya yarayabilir. Üçüncüsü ise, "öz-gönderimsellik" ve "öz-dönüşümlülükle" ilgilidir, sanırım bunun doğayı algılama şeklimize etkisi kadar çeviriye ilişkin söylemimizin konumu üzerine -buna çeviriyle ilgili akademik söylemimizin konumunu da dâhil etmek üzere, hatta özellikle dâhil etmek üzere- derin etkileri olacaktır.

Uzlaşım ve Normlar

Şimdi tekrardan norm ve normatif beklenti kavramını kısaca ele alalım. Bu arada normdan söz ederken soyut, durağan ve ya da sebebi sonuçla ilişkilendiren türden resmi bir kuraldan söz etmediğim akıldan çıkmasın; metnimizde böyle bir özellik ortaya çıkıyorsa, bunun zanlısı normun bizzat kendisi olmuş olmalı. Oysa benim normdan kastettiğim bir tür yüklü bir beklentiden ne daha fazla, ne de eksik. Bundan böyle, söz konusu terim çeviri durumunda müşteri, işveren, üretici, tüketici gibi bireyler arasında yapılanmış bir etkileşime işaret eder. Normlardaki “kısıtlayıcılık” ögesini ya da “kural” yönünü vurgulayan geleneksel tutuma karşıt olarak, beklenti yönünün vurgulanması ilerledikçe daha da açığa kavuşacak.

Benim çevirideki temel savım dil kullanımıyla ilgili her konuda olduğu gibi iletişim yönü- bir başka deyişle, ilgili taraflar arasında bir ölçüde etkileşim, işbirliği gerektiren sosyal bir davranış şekli. İletişimin bu ya da şu şekilde yer alması, siz okur olarak bu sayfadaki sözleri okurken, zaman ve mekân açısından uzaklık olsa da hem sizin, hem de benim eylemlerimin arasında bir ölçüde eşgüdüm sağlanması gerekir. Bir başka deyişle, siz kendi tarafınızda benim yazdıklarımı anlamaya hazırlanırken, ben de kendi tarafımda öne sürdüğüm savı izleyebilmemiz için kendimi ifade etmek üzere belli bir dil seçmeye çalışıyor olmam gibi. Normlar uzlaşımlar gibi bu tür kişilerarası eşgüdümle ilgili sorunlara yanıt olarak ortaya çıkmışlardır.

Klasik tanımıyla uzlaşımlar (Lewis 1969) işte tam da bu noktaya parmak basar. Lewis’in tanımıyla uzlaşımlar belli bir durumda bir grubun başka üyelerinden çok belli bir üyesinin bir şeyi yapabileceği konusunda grubun tüm ilgili taraflarının farkındalıklarıyla ilgili beklentiye işaret eder. Örneğin, bir aile böyle bir yöntem geliştirebilir; her tavla oynandığında zarı atan hep evin en küçük çocuğu olur. Eğer bu iyi işlerse, sözkonusu beklenti öteki oyunlara da aktarılabilir. Bu örnek, uzlaşımın düzenleyici işlevini gösterir. Belli bir tipte tekrarlayan durumlarda ilgili herkesin tercih ettiği bilinen belli bir seçeneği öne sürerek, mevcut başka seçeneklerin sayısını sınırlar. Uzlaşım, eşgüdümü bu şekilde sağlamakla belirsizliği ve olumsuzluğu düşürerek herkesin davranışını daha kestirilebilir kılar. Bu ailede kimin ilk olacağı konusunda artık bir daha kavga çıkmaz.

Normla uzlaşım arasındaki fark beklentinin şeklinde (kipinde) yatar. Uzlaşım tamamıyla olabirliklere dayanır. Normlar ise bir topluluğun bireylerine sadece belli bir durumda başkalarının onların nasıl davranacağını kestirmelerini sağlamakla kalmaz, onların nasıl davranmaları gerektiği konusunda da bilgi verir. Normlar bir sürü olası seçenek arasından genel olarak “uygun”, “doğru”, ve “yerinde” olarak kabul görmüş belli bir eylemde bulunma şekline işaret eder. Belli bir şekilde eylemde bulunma konusunda uzlaşılmış olması herkesin benzer bir durumda aynı eylemi benimsemesi anlamına gelir. Ve bu norm her izlendiğinde varlığı sadece onaylanmakla kalmaz, aynı zamanda daha pekişmiş olur.

Gerçekte sözkonusu norm izlenmese dahi, geçerliliğini korur. İhlaller ısrarlı bir şekilde tekrarlamadıkça ya da o veya bu şekilde büyük ölçüde ödün verilmedikçe, normlar kendisiyle tutarsızlık gösteren, sapkın, kişiye özgü davranışların üstesinden gelebilir. Diyelim ki telefonda, akşam yemeğinde ya da cenazede davranış şeklimizi yöneten uzlaşım ve normlara karşı bir kişinin her defasında herkesin umduğu şekilde tepkide bulunamaması ya da bulunmayı reddetmesiyle birlikte geçerliliğini yitirmez.

Hangi normların kimin tarafından nerede ne zaman izlendiği ya da çiğnendiği normun doğası ve kuvvetliliğine, ödünde bulunma şekline, bireyin statüsü ve nedenine ve bu gibi diğer faktörlere

dayanır. 1960’lard Louis ve Celia Zukofsky Latin şiirini İngilizceye her şeyi bir kenara atıp sadece sözcüklerin sesine öykünerek çevirmişlerdi. Ancak Zukofsky o sıralar kendi çağında önde gelen bir şairdi, üstelik de bu davranış yazınsal bağlamda sergilenmişti. Bu bağlamda bile onun davranışı kışkırtıcı-kasten normları çiğneyici- bulunmuştu. Avrupa Topluluğunda, yeni mezun balıkçılık alanında henüz yeni işe alınmış bir çevirmenin Zukofsky’nin izinden gitmeyi göze alması çok güçtür.

Öyleyse normlar zaman tüneline kuvvetli veya zayıf, kapsamaları açısından dar veya geniş, daha çok ya da daha az ömürlü olabilirler. Zorunlulukları ya da yasakları dikte ettikleri gibi insanların seçimleri üzerinde baskı da uygulayabilirler. Kipliklerle ilgili bu durumun haritasını çıkarabiliriz. (örneğin De Geest tarafından 1922’de bu yapılmıştı), bu bize herkes tarafından anlaşılacak açık kurullarla yönetilen ve yaptırım ya da ödüllerle apaçık desteklenen sınırları iyice çizili alanlarla (böyle yap, şöyle yapma), daha belirsiz, daha az tanımlanmış ya da daha hoşgörülü veya birbiriyle çelişen normlar tarafından yönetilen kaypak alanlar arasındaki farklılıklar konusunda iç görüş kazandırır. Avrupa Birliği çeviri bürosu ilkinde örnekse, modern şiir dünyası da ikincisine örnek teşkil edebilir.

Biz normları öğrenme yoluyla ediniriz. Sosyalleşme sürecimizin bir parçası olarak aklımıza işlenirler. Tıpkı konuşmayı öğrenmekle ilgili topluluğun (ailenin, arkadaş çevresinin, okul ve işyerinin) dilsel normlarına göre “doğru” konuşmayı öğrenmek gibi, çeviriyi öğrenmek de çeviri normlarını kullanmayı öğrenmek anlamına gelir. Başka bir deyişle, onları önceden kestirmeyi, onları uyum sağlamayı, onları hesaba katmayı ve çeviri kurumu denilen sosyal kurumla ilişkili öteki kimselerin beklentilerini tartışmaya açmayı öğrenmek anlamına gelir. Benzer şekilde okuyucular da çeviri diye seçtikleri bir kitaptan neyi bekleyip neyi bekleyemeyeceklerini öğrenirler. Bu denklemin her iki tarafında, gerçekte de üretim ve tüketimi ilgilendiren her kanadında belli taahhüt veya sözleşmelere girildiği anlamına gelir. Bu durumda söz konusu sözleşmeler açıkça yapılarak anlaşılabilir, ya da ilgililer bunlara karşı gevşek davranabilirler. Kimin kimi denetlediği ise güce ve konuma göre belirlenir. Bilim kurgu alanında deneyimli ve yer edinmiş bir çevirmen kendini editör ve yayıncının dilek ve önerilerini göz ardı eden yeni çaylak bir çevirmenden daha emin hisseder. Profesyonel bir çevirmenle müşteri arasında yapılan bir sözleşme yükümlülük ve hak ilişkileri yaratır. Bu diyelim ki çeviri eğitimi veren bir kurumdaki öğrenci ve öğretmen arasındakinden çok farklıdır.

Başka bir deyişle normlar yerel koşullardan bağımsız olmadığı gibi ilişkilerin maddi (ekonomik, yasal, parasal) ya da Pierre Bourdieu’nun deyişiyle sembolik ilişkilere (statüyü, yasallığı veya yasal hak vereni ilgilendiren ilişkiler) dayalı olup olmadığına bakmaksızın topluluk içerisindeki her türlü sosyal ilişkiden bağımsız değildir. Kuşkusuz büyük, karmaşık ve ayrışık toplumlarda birbirinden çok farklı, birbiriyle örtüşen ya da çelişen çok sayıda norm bir arada bulunur. Çevirmenin yaptığı iş sadece kendi başına çeviriyle sınırlı kalmayıp, bir bilgisayar kullanma kılavuzunun çevrilmesi, bir romanın ya da tıbbi bir kaydın çevirisini de ilgilendirdiğinden bir anda bu ağlardan birçoğuna takılır. Çevirmen her defasında mevcut söylem ve sosyal ilişkiler ağına girer. İster kadın ister erkeğin çeviriye ilişkin söylemi bu ağ içerisinde bir yer işgal eder, ya da en azından bu ağa ilişkin bir yer işgal eder. Çeviri metnin ikileminin bir kısmı belli bir topluluğun belli bir alanda uygun gördüğü hem çeviri ve hem de metin türüne ilişkin normlara uyulması beklentisindedir. Çevirmenin uygun seçimlerde bulunmasından ötürü çeviri bunları yerine getirirse, bu “meşru” bir çeviri sayılır.

Doğru çeviriyi öğrenmek öyleyse, kesinlikle böyle bir edincin edinilmesi anlamına gelir. Bir başka deyişle, meşru çevirileri üretmeye yarayacak normları seçme ve bunları uygulamayabilme becerileri. Daha da açacak olursak, çevirilerin toplumsal olarak meşru sayılması belli bir topluluğun içerisinde ve

onun çeviri kavramına uygun çevirilerin üretilmesidir. Çeviri işlemi toplumsal olarak düzenlenen bir etkinliktir. Topluluklar ve sosyal sistemlerin çeviriyi bu şekilde düzenlemesinin haklı bir nedeni vardır. Tüketici ya da alıcı açısından ya da daha genel olarak çeviri dizgesi açısından bakıldığında, çeviri tipik bir şekilde ihracı ilgilendiren bir konudur ve kural olarak sistemin dışarısındaki malzemenin dilsel açıdan yerleştirilmesi söz konusudur. Sistemi saran çevre, sistemin kendisine göre her zaman daha karmaşık bundan böyle de daha az kestirilebilir olduğundan çevirinin düzene sokulması, karmaşıklığın azalmasını ve olabirliklerin denetim altına alınmasını sağlar.

Üstelik tıpkı eğitim sisteminin belli başlı işlevlerinden birisi gerekli toplumsal becerileri, toplumsal beklentileri ve Bourdieu'nun kullandığı anlamda "eğilimleri", toplumun baskın değerlerini sürekli üretip tekrardan onaylayarak yaymasıysa, çeviri alanında da çeviri eğitimi kurumunun rollerinden birisi kesinlikle çeviri denilen toplumsal kurumun *kendi içerisinde* kendi kendini üretip, karşılığında çevrinin kurumsallaşmasına katkıda bulunmasıdır. Şimdi hemen sözde betimleyici ve tarihselleştirici söylemler de dâhil olmak çeviriye ilişkin öteki söylemlerin de belki daha az vurgulanarak da olsa aynı şeyi yaptığını ilave etmeden geçmeyeyim. Bütün bunlar çevirinin süregelen kendi kendini üretimine, böylelikle kendi kendini öz-betimlemesine katkıda bulunur.

Bu meseleye tekrardan döneceğim, şu ana kadar anlattıklarımı bir toparlayayım. Çeviri uygulamasını beklenti ve olabirlikler açısından, yani ortak beklentiler ve birbiriyle çeliştiği kadar örtüşen norm ve baskılar açısından ele aldığımızda çevirinin sadece toplumsal ve kurumsallaşmış yönünü odağa almış olmayız. Bununla birlikte bu karmaşık yapıların etrafına ya da içine para kazanma, siyasi bir sistemi ya da ideolojiyi destekleme ya da devirme veya edebi bir şöhrete erişme şeklindeki amaç ve tutkularını elde edebilmek için sızmaya çalışan bireylerin bizzat kendilerini de odağa almış oluruz. Bu durum tarihte kendi adına konuşmaları engellenen kadınların çeviri yoluyla seslerini duyurmaları için de bir fırsat yaratmıştır. Bu durumların her birinde çevirmenler seçimde bulunur; buna göre az ya da çok uygulanabilir bir dizi seçenek arasından birini ya da içinde buldukları duruma göre ellerinin altındaki az çok olabir nitelikteki seçenekler arasından sadece birini seçerler. Bir başka deyişle, odak kesinlikle çevirinin üretim ve tüketim sürecindeki tüm eyleyenler üzerindedir. Bu durumda çeviri normlarının işleyişi metin ya da metinsel ilişkileri ilgilendiren bir konu olmayıp, bazen aralarında çaresiz insanların da bulunduğu belirli bir bireyin veya grubun menfaatlerini koruma kaygısıyla, haklarını savunmak için her şeyi göze alan, pazarlığa girme yetkisine sahip zümrenin eylemlerini, duygularını, düşüncelerini, hesaplarını ilgilendiren bir konudur.

Anlam ve Öz Üretim

Bu konuya başka bir açıdan da yaklaşılabilir ve düşünce çizgisi bizi yeniden norm ve beklentilerin yanı sıra çevirenlerin ve davranışlarının incelenme şekillerine geri getirir. Bu yaklaşımdan yola çıkacak olursam Luhmann'ın iletişim kavramına değinmem gerekir. Şu andaki konuşma için Luhmann'a göre sosyal sistemlerin kendilerini oluşturan öğeleri sürekli yeniden üretmeleri açısından kendilerini yeniden üreten sistemler olduğunu belirtmem yeterlidir. Bu öğeler, iletişim veya iletişimsel eylemlerdir. Bir başka deyişle, sosyal sistemler birey ya da gruplardan değil, iletişim öğelerinden veya özel iletişim türlerinden oluşur. Bu iletişim öğeleri büyük bir çoğunlukla işaretler aracılığıyla üretilir ve bunlar tarafından işlenir; Sistemin varlığını sürdürmesi için bunların zaman zincirinde birbirine bağlanıp birleştirilmesi gerekir. Toplumsal hiçbir sistem iletişim olmadan yürümez. Ne var ki iletişim aynı zamanda anlık ve geçici bir olgudur. Bir anda var olan bir sonrakinde yok olur. Bu, yapıların zamana karşı ayakta durmaları için neden bağlara, yapılara ihtiyaç duyduklarını açıklar.

Luhmann'ın iletişim kavramı *sözcelemeye* ya da belirli bir bağlamda bilginin gerçek anlamda sunulması anlamına gelen *sözceye* ağırlık vermesi açısından, örneğin Saussure'e dayalı iletişim kavramından ayrılır. Luhmann'ın bunun için kullandığı terim *Mitteilung* "ileti"dir. Bunu kendi başına göndergesel veri niteliğindeki "bilgi"den ayırır. İkinci olarak bir şey her ne şekilde olursa olsun iletildiğinde iletişimsel eylem *seçme* işlemini gerektirir; şu değil de, bu konu ya da tema seçilmiştir; bu belli bir anda başka bir iletinin değil de bunun seçildiği, ya da bu iletinin şu anda değil de, başka bir anda seçildiği anlamına gelir.

Luhmann iletişim belli bir anda ve belli bir bağlamda gerçekleştiğinden onun belirli bir bağlamda "yorumlanması" ya da "anlaşılmasına" "Verstehen" der. İletimden anlam çıkarmak ya da anlam kazandırmak ise (Luhmann: "Sinn")sadece iletişimin "izlek" ya da "düzgüsü"nün farkında olmak anlamına gelmez. Onun seçici yönünün de farkında olmak, bir başka deyişle negatif folyosunun, neyin katılıp neyin çıkarıldığı arasındaki fark kadar hangi bilginin hangi anda aktarıldığı bilgisi arasındaki farkın da bilinmesi gerektiği anlamına gelir. Bu iletişimin esas konusunu oluşturduğu gibi onun 'niyetini' ve alıcının anlamı -belirli bir durum ve zamansal olarak belirli bir anda- doğru ya da yanlış anlamı nasıl kurduğunu gösterir. Bir Luhmann eleştirmeni (De Berg 1993: 50) "anlamın zamansallaştırılması" şeklinde yerinde bir ifade kullanır.

Bunun kaba bir örneği ulusal marşlar olabilir. İngilizler ulusal marşlarını Tanrı gerçekten kraliçelerini korusun veya Tanrı İngilizleri Charles'ın tahta çıkmasından esirgesin diye söylemezler. Bu siyasi bir hareket, ya da bir futbol maçında fanatik taraftarın karşı takım taraftarını kızdırmak amacıyla törenlere özgü bir ritüelin parçasıdır. İletişim "anlamını" sadece ve sadece sözcüklerin taşıdığı bilgi içeriğinden değil, belirli sözcüklerin belirli bir bağlamda veya bu ya da şu şekilde belirli bir anda seçilme olasılığından kazanır.

Bundan böyle metinlerin kendi başına anlamları *sabit* değildir. Metinler iletişim araçları olarak seçici bir ortam ya da ayrışık bir bağlamda anlam kazanır ya da anlam yüklenirler. Ve Luhmann'ın bağlamın her zaman tarihsel olarak tek olduğunu iddiası, anlamı Derrida'nın "fark" ve "erteleme" labirentine girmekten kurtarır. Metinlere bu şekilde "anlamın zamansallaştırılması" gözüyle bakmamız, konuşmacının esas gündemini görmemizi sağlayabilir; belirli koşullarda bu iletişimin nasıl gerçekleştiği, niçin bu konunun, bu iletişim kipinin, niçin bu anda seçildiği ve o andaki mevcut durumu nasıl değiştirdiği sorularına yanıt verebilir.

Kuşkusuz metinlere bu şekilde bakmak tamamıyla yeni bir şey değil. 1966'da Hans-Georg Gadamer *Man and Language* (İnsan ve Dil) adlı denemesinde bunu şu şekilde gözlemlemiştir, "Söylenen hiçbir şeyin gerçekliği kendi içerisinde saklı değildir, ileri ya da geri söylenmemiş olanlara göndermede bulunur... Ancak söylenmemiş olanlar, söylenenlerle birlikte anlaşıldığında bir beyan anlaşılır olur" (1977: 67). Bununla aynı zamanda Edimbilim alanında ya da yazınsal ve kültürel göstergebilim alanında çalışan Yury Lotman örneğinde karşılaşırız. Yazınsal alanda her tür temsil kipinin diğer bir sürü kip olasılığına karşı belli bir kipi seçilmesi anlamına geldiğini 1970'lerde özellikle vurgulamış ve kendisi de metinlerin, uzlaşımların ve beklentilerin yerini tam olarak saptamada bu yaklaşımı benimsemiştir. Luhmann belki daha da ileri giderek iletişim kavramını tarihsel bir eksene oturtmuştur.

Bu söylenenler metinler için geçerliyse, çeviriler için de geçerlidir. Çevirilerin 'manası', 'anlamı' ya da 'can noktası', ayırt edici özelliği, 'sayfa üzerindeki kelimelerde' saklı olmayacağı gibi, kaynak metinle anlamsal ve başka şekildeki bir ilişkiye indirgenemez; bir başka deyişle, sosyal bir boşlukta dilsel ve

diğer düzgülerin şifrelerinin çözümlmesine dayanmaz. Her iki durumda da dışlanan kesinlikle “seçicilik” ya da “ayırt edici seçicilik”tir. Çeviri olarak başka yabancı dildeki metnin değil de bu metnin, bu anda ve bu bağlamda (ve başka bir aktarım ya da ihraç şeklinde değil de bu şekilde seçilmesi) seçilmiş olması “anlamın” bir parçasını oluşturur. Aynı şekilde özgün yapıtı temsil edecek mevcut kipler arasında “çeviri kipi” olarak bunun seçilmiş olması, bir başka deyişle, bir dizi olabilir adaydan ya da izin verilebilir kip arasından bunun seçilmiş olması da anlamın bir parçasıdır.

“Az ya da çok karşılaşılabılır, ya da kabul edilebilir seçenekler” şeklindeki ifadeler de kayda değer niteliktedir. Bu bizi doğrudan *beklentilere* (“az ya da çok olabilir”) ve *normatif beklentilere* (“az ya da çok izin verilebilir”, yani belli bir bağlamdaki hak ve yükümlülük karşısında), bundan böyle de çeviri kurumuna geri götürür. Belli ki burada sınırlı bir dizi seçenek içerisinde yer alan beklentilerden söz ediyoruz. “Çeviri” diye adlandırılan alanın, onu açıklama, uyarılama, harf çevirisi, çalıntı, alıntı ve benzeri önceki söylem kiplerinden kimi zaman kesin, kimi zaman da gevşek bir biçimde ayırt eden toplumsal olarak kabul edilmiş sınırları bulunmaktadır. Çevirinin kurum olarak sınırlarında devriye gezen bu beklentilere çevirinin “kurucu normları” denir. Bu normları çiğnediğinizde çeviri diye adlandırılan bir şeyi yapmadığınız anlaşılır. Bu en azından çevirinin tanımı üzerinde yasal hak sahibi olduğunu iddia eden grup tarafından “çeviri” olarak kabul edilmez. Bu anlamda söz konusu beklentilerin çeviri alanının sınırlarını çevirdiğinden söz edilebilir. Bu beklentiler bilim tarihinde bilimsel uygulamayı ilgilendiren “bilimsel kurallar” (bu ifade Robert Merton’a aittir) diye adlandırılan zorunluluklara benzetilebilir; söz konusu toplumsal normlar, bilimsel toplulukların –tarafsızlık ve özgünlük de dahil olmak üzere-normal işleyişini sağlar. Çeviri alanında belirli söylem tipleri ya da alanlarıyla ilgili belirli durumlarda neyin uygun olacağını konusundaki “düzenleyici normlar”dan söz etmek alışlageldik bir durumdur. Bu beklentiler bir bakıma Luhmann’a rakip sayılabilir şekilde çeviri sisteminin yapısını oluşturur. Luhmann sosyal sistemlerin iletilerden oluştuğu savında bulunurken sistemin *yapı taşıını* iletilerin oluşturduğunu, beklentilerin de sosyal sistemin *yapısını* oluşturduğunu öne sürer. Sosyal yapılar beklentilerle ilgili yapılarıdır (Luhmann 1984:139, 377). Burada yapı kesinlikle bazı olaylar ve birleşme olasılıklarının ötekilerden daha yüksek kombinasyonlar meydana getireceği anlamına gelir. Tüm olay ve birleşimlerin eşit şekilde dağılması durumunda, sistem felce uğrar.

Hem beklentileri hem de buna karşılık gelen normatif yükleri ilgilendiren dizinler uygulamada bulunan çevirmenler ve çeviri söyleminde yasal hakkı olduğunu iddia eden herkes tarafından sürekli tartışılıp, onaylanır. Bu anlamda çevirinin kendi kendini üreten bir sistem olduğundan söz edebiliriz. İletişim -doğru koşullarda- iletişimi doğurur. Çevirebiliyoruz, çünkü çeviriler var ve çünkü çeviri yaptığımızda, çeviri hakkında konuştuğumuzda kültürümüzde ‘çeviri’ denilen kurumu düzenleyen faktörleri sürekli göz önüne getirmiş oluyoruz. Bu gerekli sürekliliği yarattığı gibi daha fazla çeviri yapmak ve çeviri üzerine konuşma konusunda “beklentilerle ilgili ufku” yeterince açar.

Çeviri sistemi kendi kendini ürettiği ölçüde sistem olarak kendi ivme ve kimliğini kazandığı gibi görece istikrarlılığını da kazanır. Bu, çevirinin öteki sistemlerle ilişkisi ne olursa olsun kendi çevresini kendi çıkar ve öncelikleri açısından yorumladığı anlamına gelir. Çevirinin belirli bir dizi beklentinin yönettiği toplumsal bir kurum olarak inşa edilme şekli bundan böyle hem çevirilerimizi hem de çevirileri nasıl okuyacağımızı belirler. Ancak bu aynı zamanda, özellikle çeviriye özgü ya da en azından çevirinin Batı geleneğinin büyük bir bölümünde uygulandığı ve kuramsallaştırdığı kadarıyla, ilginç güçlüklerle de yol açar. Şimdi bu güçlüklerden birine kısaca göz atalım.

İletilerin alıcı kültürde anlaşılabilir olması için düzgülerinin çeviriler aracılığıyla dönüştürülüp farklı bir düzğüye kavuşması nedeniyle sistemin yörüngesinin dışında kalmaları göz önüne alındığında çevirinin de kuralda dizgesel olduğu kadar göstergesel sınırların kesişmesiyle ilgili bir durum olduğunu kabul edebiliriz. Değişiklik tanışık olmayandan olana doğru bir değişiklik bir ölçüde yerleştirmeyi gerektirirken, geleneğimizin çoğunu ilgilendiren çeviri normları - bütün geleneği kastetmiyorum, ama hadi şimdi bunu geçelim- özgün metnin kökten değişmesini yasaklar. Çeviri daha çok kaynak metnin tam bir temsili, onun yerine, onu temsilen konuşan olarak düşünülür. Çeviri hem kopya hem de vekil olarak işlev görür. Bu Brian Harris'ın, çoktan değil yakın zamanda özellikle profesyonel sözlü çevirmenlerin "temel ve evrensel normu" olarak öne sürdüğü, ancak özellikle kültürel saygınlığı olan metinlerin çevirisi için de "kurumsal yönergeler" olarak görülen anlayışın habercisidir. Harris'e göre "gerçek bir sözlü çevirmen" ya da "namuslu bir konuşmacı" normu, "aralarında tercümanların da bulunduğu başkalarının adına konuşan konuşmacının özgün düşünce ve tarzını yeniden ifade ederken elden geldiğince doğru, önemli eksiltmelerde bulunmadan, kendi düşünce ve ifadeleriyle karıştırmadan aktarmalarını" gerektirir (1990:118). Çoğu ülkede ve uluslararası düzeyde telif hakları bu normu özellikle zorunlu kılar. Çevirmenden ağzının sıklığı ve girişimde bulunmaması beklentisi bir yandan açıkça kaynak metnin bütünlüğünü güvence altına almayı hedeflerken, öte yandan da çeviri metnin kabul edilebilir ölçüde -öteki şeyler arasından- ev sahibi ülkenin koşullarına uyarlanmasını da kısıtlar. Örneğin kaynak metnin "örtük okuyucusuna" yöneliminin çeviride kökten değiştirilmesine çok seyrek rastlanır. Sonuç olarak çeviri birbiriyle çelişen dürtülerle birlikte yaşamak zorundadır. Çevirilerin bir yandan yeni bağlamlara uyum sağlaması hedeflenirken, öte yandan da yeniden yerleştirme işlemi, sadık çevirmene özgü girişimde bulunmama normunun bütünlüşmeye sınır çekmesi yüzünden ancak kısmi olarak sağlanabilir. Bundan ötürü çeviri metnin çeviri olmayan, o ülkenin ürettiği yerli metinler kadar rahat ve doğal bir biçimde yeni ortamlarına uyum sağlamadıkları bilindik bir gözlemdir. Hans-Georg Gadamer *Man and Language* adlı denemesinde çevirinin işte tam da bu özelliğine değinir. Yukarıda da öne sürüldüğü gibi, söylenegelenlerin hepsinin arkasında söylenmeyenler yatar; Gadamer'e göre " bir savın anlaşılabilirliği söylenmeyenlerin söylenenlerle birlikte anlaşılmasına bağlıdır" (1977: 67). Gadamer çeviride özgün yapıyla ilişkileriyle ilgili gözlemlerini şu şekilde anlatmaya devam eder:

Özgün yapının çeviriye yansımaları ancak bir düzlemde çevirinin özgün yapının sözcük anlamını ve tümce yapısını izlemesiyle mümkündür; ancak bu şekliyle çevirinin bir yeri olduğundan söz edilemez. Özgün metnin -özgün metinde söylenenlerin- kurulduğu üçüncü, anlam boyutundan yoksundur. Hiçbir çeviri özgün kadar anlaşılır olamaz. Söylenen her şeyi en kapsayıcı anlam -anlam her zaman anlamın bir yöne yönlendirilmesidir- dile ancak özgün olarak söylenenle gelir ve ardından gelen söyleşi ve konuşmalarda anlam kaybolmaya yüz tutar.

Bence Gadamer durumu iki nedenle abartmış. Birinci olarak, çeviriler alıcı kutupta hep bir talep ya da talep olacağı beklentisine karşı yapılmıştır: Bu da çeviri metinlere kaynak metinden ister istemez farklı olmakla birlikte iletişim ortamında onların da yer edinmelerini sağlar. İkinci olarak devingen ya da iletişimsel eşdeğerlik gibi kavramlar kesinlikle çeviri metnin bir ölçüde bile bile ev sahibi ülkenin kültürel ortamına uyarlanmasına gerektirir. Gerçi "Çevirinin yeri olmadığı" savı tam gerekçelendirilememiş olsa da , "kurumsal yönergeler" çevirinin tam anlamıyla alıcı kutbun iletişim ortamına yönlendirilmesini zaten engeller. Sonuç çevirilerin iletişimsel konumunu etkiler. Özellikle de Gadamer'in "üçüncü boyut" dediği, Luhmann'ın da sözcelemin kendisindeki ve iletilecek konunun seçimindeki ayırt edici özelliği dediği yönünü etkiler. Çeviriler içkinlikleri açısından hem yerli olanı hem de ötekini içinde barındırdığından iletişimsel olarak ev sahibi ortamdaki konumları sanıldığından

daha karmaşıktır. İşte bu yüzden çeviriler kuralda çeviriyi veren kültürün iletişimsel bağlamına gerçekte yönelmezler.

Özgönderim ve üstdil

Aynı ikililik ya da ikilem çeviriyle ilgili söylemler içinde geçerlidir. Önceden de belirttiğim gibi çeviriyle ilgili beklentiler de çevirinin özbetimlemesinin bir parçası olarak öğretmenler, eleştirmenler, yayıncı ve araştırmacılar tarafından sürekli açıklanıp aktarılır. Bütün bu iletilerin hepsi birincil ve üst düzeyde “çeviri kurumuna”, bir başka deyişle “çeviri dizgesine” aittir. Bundan böyle özgönderim dizgenin bir parçası olduğu gibi çevresinden onu (öteki dizgelerden) ayırt etmenin ya da bunu sürekli kendine hatırlatmanın bir yoludur.

Çevirilerin değişmez bir biçimde öteki söylemlerin içine katılması, ya da en azından öteki söylemlerin göreceli algılanması nedeniyle hep birden fazla dizgeye ait olmaları ne kadar doğalsa, çeviriyle ilgili bilimsel, eleştirel, eğitim amaçlı ve akademik söylemin de birden fazla dizgeyle bağının olması o kadar doğaldır. Çeviriye ilişkin bu üstdiller çevirinin özbetimlemesinin bir parçası olmakla birlikte sadece çeviri kurumuna ait değildir. Deyim yerindeyse, öteki ayakları hep ya eğitim/ve araştırma alanında, ya da dilbilim, göstergebilim veya yazınsal incelemelerle ilgili alanlardadır. Bununla söylemek istediğim, her ne anlama geliyorsa da çeviribilimin ‘disiplinlerarası’ bir disiplin olduğuna dair işi daha da çetrefilli hale getiren yavan ve boş bir gözlemde bulunmak değildir.

Şimdi bunu bir örnekle açıklayayım. Hepimiz Roman Jakobson’un 1959’da yazdığı *On Linguistic Aspects of Translation* adlı yazısını biliriz. Jakobson bu ünlü yazısında çeviriyi üç türe ayırır. Bu ayırım Gideon Toury’den Jacques Derrida’ya bir kısım aydının eleştiri malzemesi olmuştur. Bildiğimiz üzere Jakobson üç tür çeviriden söz eder:

Diliçi çeviri-ya da yeniden sözceleme (açıklama)

Dillerarası çeviri- ya da *tam çeviri* (gerçek anlamıyla çeviri)

Göstergelerarası çeviri-ya da dönüştürme

Toury (1986) Jakobson’un dilleri diliçi ve dillerarası olarak iki şekilde sıralarken göstergeleri sadece (- arası) olarak sıralamasının nedenini merak etmiş ve göstergelerinin de listeye eklenmesini önermiştir. Kendisi bu konuda haklı olmakla birlikte ben bir başka konuya odaklanmak istiyorum. Derrida’nın Jakobson’un sıralamasında (1985:173ff.,217.) ustalıkla saptadığı ve incelikle yorumladığı konu şudur: “diliçi çeviri” çevirinin bir şekliyse, o zaman Jakobson’un kendi yazısındaki “yeniden yazma”, “diliçi çeviri”nin bir çevirisidir. Bu şekilde listedeki hem birinci hem de üçüncü terim diliçi çevrildiği anlamına gelir: “diliçi çeviri” “yeniden sözceleme” olarak çevriliyorsa, “göstergelerarası çeviri” de “dönüştürme” olarak yeniden sözcelenebilir. Ancak ortadaki terim ne diliçi çevrilebilir, ne de yeniden söylenebilir. Sadece tekrarlanabilir, ya da gereksiz bir şekilde tekrarlanarak söylenebilir: işte bu gerçek anlamda çeviri şeklidir. Bir başka deyişle “dillerarası çeviri”, “tam çeviri”dir. Üstelik “tam” niteleyeninin kullanılması öbür ikisinin “tam anlamıyla çeviri” olmadığına işaret eder. Bu, anlaşılacağı üzere, çevirinin birçok şeklinin olduğu kanısını veren üçünü bir arada sıralama fikrini baltalar.

Derrida bundan sonra çeviri ve dil gibi görünürde saydam kavramları sorgulamaya geçer. Ben burada ilk aşamada niçin paradoks olduğu konusuyla ilgileniyorum. Bunun yanıtı Jakobson’un yazısının en az

iki farklı alana demir atmasında yatar. Jakobson'un dilsel ya da daha doğrusu göstergesel bir ifade olarak, ya da profesyonel bir dilbilimci ve göstergebilimci olarak yeniden sözcelemeyi ve dönüştürmeyi çevirinin türleri sayması kabul edilebilir bir durum olmakla birlikte 1959'larda bunun "anlamı" ya da "maksadı" günümüzdekinden çok daha keskin ya da çok daha yüküldür. Göstergebilim o günlerde heyecanlı, giderek yayılan, hırslı bir disiplindi. Buna bağlı olarak Jakobson'un alışlageldik, standart "tam" çeviri kavramını diliçi ve göstergelerarası işlemlere uzandırdığı zemin dilbilim ve göstergebilim alanındaki akademik ve bilimsel uygulamalara ters düşmüyordu. Göstergesel dizgelerin incelenmesinde uğraş vermiş bir profesyonel açısından diliçi, göstergelerarası ya da buna bağlı göstergeler içi çeviri türlerini dışlayarak çeviri olgularını sadece dillerarası çeviriyle sınırlamanın bir anlamı yoktur.

Ne var ki Jakobson kendi kendini ele vermiştir. Çeviriye sosyal bir kurum olarak, bir başka deyişle akademik olmayan topluluğun bakış açısından yaklaşıldığında Jakobson'un hamlesine izin verilemez, çünkü bu bakış açısına göre çeviri, tam çeviriden anlaşılan şeydir, işte o kadar. Jakobson'un denkleminin kendisi bu durumu açıkça tanır. Rahatsızlığı hem tam çeviriden dillerarası çevirinin anlaşılması, hem de çevirinin normalde çeviri *terimiyle* karşılanamayacak öteki dönüşümsel işlemleri de kapsamıyla ilgili beyanın ürettiği ikirciklikten ve sınır ihlalinden kaynaklanır. Günümüz açısından bizim buna ekleyeceğimiz Jakobson'un savını da *hem* çevirinin özbetimlemesi ve özgönderimselliğinin bir parçası, *hem de* akademik olarak yeni doğan bir disiplinin bir parçası olarak alanın sınırlarını tartışması ve neyin çeviri olup, neyin olmadığını veya neyin sistemin içerisinde kalıp, neyin dışında kaldığını sorgulaması açısından dikkate alabileceğimizdir.

Jakobson'un örneği, çeviribilim bağlamında öne sürülen her beyan ve iddianın akılda bu tür sorularla okunmasından bir şeyler kazanabileceğimizin özellikle altını çizer. Bu sav ve iddialar birçok alanı bir şekilde ilgilendirir: bilimsellik, eğitim, araştırma, akademik çevre vb. ile ilgili olanlarla, sosyal bir kurum olarak çeviriyle ilgili olanlar. Biz istesek de istemesek de çeviriye ilişkin ürettiğimiz her türlü üstsöylemin bağlamı iki yönlüdür: bu iki yönlülük ne betimleyici çalışmaların yapmayı yeğlediği gibi özdönüşümsel olarak nesne ve üst söylem arasına mesafe koymaya işaret etmemize bakar; ne uygulamalı çeviribilim alanının çeviri piyasasındaki profesyonel çeviriye yöneten norm, uzlaşım ve kuralları kestirmeye yeltenmemize bakar; ne de Lawrence Venuti, Tejaswini Niranjana, ya da cinsiyet üzerine araştırma yapanların sıkça başvurduğu gibi eleştirel düşüncemize ilişkin bilimsel otoriteyi çeviri uygulamasında değişiklikler yaratmak üzere kullanma niyetinde olmamıza bakar.

Çeviri üzerine söylemin içinde bulunduğu ikili bağlamı hatırlatmaktan tam anlamıyla sizce ne kazanç elde ederiz? Belki de burada pazarlığını ettiğimizden fazlasını. Bence bu gözlemin etkileri uzun vadede ortaya çıkacak; ben şimdilik bunun sonuçlarına kısaca değineceğim :

1. Çeviri üzerine akademik söylemin özellikle çeviri kurumunda kök salmasının kabulü nesne ve üstdil arasındaki ayrımıyla sorunu derinleştirmektedir. Bu durum özellikle, uygun olmamakla birlikte, Jakobson'un yeniden sözcelemeyle ilgili savını kabul ettiğimizde ortaya çıkar. Zira biz çeviri üzerine söylemde bulunmakla zaten hem çeviri işlemi, hem de çevirinin kendisini diliçi olarak sürekli yeniden tartışıyoruz. Çeviribilim disiplini, özellikle betimleyici "yalın araştırma" kisvesi altında olanı (çevirileri) incelemekle kalmaz, inceleme nesnesiyle kendisi arasına mesafe koyarsa ancak bilimsel bir disiplin olabilir. Bununla birlikte, kendisini yalıtılmaya çalıştığı işlemi defalarca tekrarlamak zorunda kaldığından incelediği malzeme tarafından sürekli kirlenir. Sorun önceden nesne ve üst düzlemin birbirinden ayrılma olasılığı ihtimalini bile kuşkuyla karşılayan yapısökücüler (örn. Bakker 1995)

tarafından aydınlığa kavuşturulmuştur. Belki de çevirinin hem öz-gönderimselliği, hem de farklı disiplinlerdeki dağınık uygulamaları nedeniyle içkinliğini ve kaçınılmaz olarak ikircikliğini kabul etmek bizim soruna parmak basmamızı ve bu konuda en azından daha az sinirlenmemizi sağlar. Öyleyse, bu paradoks ancak kurum olarak çevirinin karmaşık sistemi içerisinde onun işlevsel olarak ayrıştığı sürecin izinden giderek çözülebilir. Çeviriye ilişkin akademik olarak daha üstdiller çeviriyi özellikle diliçi olarak çevirirler, ancak kendilerini “tam çeviri”den beşeri bilimlerin öteki bilimsel söylemlerine yönelerek sıyırlar. Bu durumda çeviribilim çeviri dizgesinin bir alt alanıdır ve bir alt alan olarak ona kılavuzluk eden ayırtedici yönü de usavurumluluk konusundaki yöneliminde yatar.

2. Çeviriyle ilgili beyanlarımızın “bildiğimiz kadarıyla çeviriye” dayandığını söylemek çeviriye ilişkin bilginin kültür bağımlı olduğunu kabul etmemiz anlamına gelir. Bu kuşkusuz hepimizin bildiği bir şeydir. Bu aynı zamanda bir öncekini konunun devamıdır. Biz çeviriyi genelleyerek evrensel bir durum olarak kabul edip, dolayısıyla çevirinin her kültürde bulunduğunu varsaydığımızda daha da vahim bir duruma düşeriz. Aynı vahim durum bize çeviri gibi görünen herhangi bir çeviri etkinliğinden ya da bize “çeviri” gibi görünen bir üründen yola çıkarak başka bir kültürde çeviriden –karşılığında her ne terim kullanılıyorsa da- ne anlaşıldığını anlamaya çalıştığımızda da ortaya çıkar. Çünkü bu şekilde biz doğal olarak öteki terimi kendi çeviri anlayışımıza göre ya da kendi çeviri anlayışımıza göre anlarız: bu şekilde onu yerleştirir ve ister istemez basite indirgeriz. Hemen şunu da ilave edeyim: Ötekini özellikle bilme olasılığıyla ilgili sorular hem bu bildirinin amacını, hem de benim haddimi aşar. Üstelik bunlar hem beşeri bilimlerin hem de yorumbilim (hermenötik) alanının çeşitli dallarını etkiler. Ancak bunlar ötekiyle profesyonel olarak ilgilenen çeviribilim açısından vahim durumlardır ve üzerinde derin düşünmemizde yarar vardır. Belki de antropoloji, etnografya gibi disiplinleri çok daha fazla dikkate almalıyız. Bu alanların “kültürel çeviri” diye adlandırdıkları alanda, çok daha öz bilinçli, özeleştiril, bundan böyle de çok daha fazla özüne göndermede bulunur konuma gelmişlerdir (bkz.Clifford & Marcus 1986; Tambiah 1990). Bu sorunu tamamıyla ortadan kaldırmaz ama ötekinin alanını sabırla ve emeğini hiç esirgmeden tekrar tekrar deşmek yerine, kendi temsil şekillerimizi ve kültürlerin ölçüşebilirliğini içselleştirerek kendini üstün gören ve bir nevi her çeviriyi “bizim çevirimize” dönüştüren anlayıştan bizi korur.

3. Konuya biraz daha yakından girecek olursak iç görü varsa, o zaman çevirileri kendi negatiflerine göre karşılaştırmaktan çıkarılacak dersler de vardır. Bu şekilde çevirilerin iletişimsel eylem olarak “anlam” ve “ihraç ettikleri”, ayırt edici özellikleri, zaman kesitindeki anlamları ve gizli gündemleri aracılığıyla birden göze çarpabilir. Bunun aynı zamanda çeviriyle ilgili tüm beyanlara da -başka bir deyişle Çeviribilim disiplinini baştan aşağı sorunlu kılan her türlü iletişime- kesinlikle uygulanması gerekir. İşte burada da her zaman olduğu gibi kelimeler söylenmek istenenleri anlatmaya yetmez -ya da en azından farklı iletirler. Söylemeye hacet yok, bu şu ana kadar söylediğim her şey için de geçerlidir.³

³ Metni gözden geçiren Araştırma Görevlisi Hüseyin Yurtdaş’a ve kaynakçaya katkıda bulunan Araştırma görevlisi Mehmet Yıldız’a teşekkür ederim.

Kaynaklar

- Austin, J.L. 1961. 'Other Minds'. In: *Philosophical Papers*, Oxford: Clarendon, 44-84.
- Bakker, Matthijs. 1995. "Metasprong en wetenschap: een kwestie van discipline. In: D. Delabaslita & T. Hermans (eds.) *Vertalen historisch beziën*, 's-Gravenhage: Stichting Bibliographia Neerlandica, 141-162.
- Berg, Henk de. 1993. "Die Ereignishaftigkeit des Textes" In: H. De Berg/M. Prangel (eds.) *Kommunikation und Differenz*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 32-52.
- Bourdieu, Pierre. 1994. *Raisons pratiques. Sur la théorie de l'action*. Paris: Seuil.
- Clifford, James/Marcus, George (eds.) 1986. *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley: University of California Press.
- Derrida, Jacques. 1985. "Des tours de Babel". In: J. Graham (ed.) *Difference in Translation*. Ithaca/London: Cornell University Press, 165-248.
- Gadamer, Hans-Georg. 1977. *Philosophical Hermeneutics*. Transl. David Inge. Berkeley: University of California Press.
- Geest, Dirk de. 1992. 'The Notion of System': Its Theoretical Importance and its Methodological Implications for a Functionalist Translation Theory'. In: H. Kittel (ed.) *Geschichte, System, Literarische Übersetzung/Histories, Systems, Literary Translations*. Berlin: Erich Schmidt, 32-45.
- Harris, Brian. 1990. "Norms in Interpretation". *Target* 2:1, 115-119.
- Hermans, Theo. 1996. "Norms and the Determination of Translation: A Theoretical Framework" In: R. Alvarez/C.-A. Vidal (eds.) *Translation, Power, Subversion*. Clevedon: Multilingual Matters, 25-51.
- Jakobson, Roman. 1959. "On Linguistic Aspects of Translation". In: R. Brower (ed.) *On Translation*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 232-239.
- Krawietz, W. & Welker, M. (eds.) 1992. *Kritik der Theorie sozialer Systeme. Auseinandersetzungen mit Luhmanns Hauptwerk*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Lewis, David. 1969. *Convention. A Philosophical Study*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
- Lotman, Yury. 1972. *Die Struktur literarischer Texte*. Transl. R.- D. Keil. München: Fink.
- Luhmann, Niklas. 1984. *Soziale Systeme. Grundriß einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Luhmann, Niklas. 1995. *Social Systems*, Transl. John Bednarz Jr. Stanford : Stanford University Press.
- Luhmann, Niklas. 1986. 'Das Kunstwerk und die Selbstreproduktion der Kunst'. In: H.U. Gumpert/K.L. Pfeiffer (eds.) *Stil. Geschichte und Funktionen eines kulturwissenschaftlichen Diskurselements*. Frankfurt: Suhrkamp, 620-672.
- Newmark, Peter. 1981. *Approaches to Translation*. Oxford: Pergamon Press

Nida, Eugene A. 1964. *Towards a Science of Translating*. Leiden: E.J. Brill

Niranjana, Tejaswini. 1992. *Siting Translation. History, Post-Structuralism and the Colonial Context*. Berkeley: University of California Press.

Tambiah, S.J. 1990. *Magic, Science, Religion and the Scope of Rationality*. Cambridge: Cambridge University Press.

Toury, Gideon. 1986. "Translation: A Cultural-Semiotic Perspective". In: T. Sebeok (ed.) *Encyclopedic Dictionary of Semiotics* vol. 2. Berlin: de Gruyter.

Toury, Gideon. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: Benjamins.

Venuti, Lawrence. 1995. *The Translator's Invisibility. A History of Translation*. London/New York: Routledge.